

**O'ZBEK VA QARDOSH XALQLAR ADABIYOTINING DOLZARB
MASALALARI**

**CURRENT PROBLEMS IN THE LITERATURE OF THE UZBEK AND
KINDRED NATIONS**

Fozilova Gulmehra Faxriddin qizi

NavDU O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi,
2-kurs magistranti. +998(93)404-00-71
gulmehrafozilova221@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va qardosh xalqlar adabiyotining o'zaro aloqalari, umumiy ildizlari hamda bugungi davrda dolzarb bo'lib turgan masalalari yoritilgan. Xususan, adabiyotlararo ta'sir, milliy o'ziga xoslik va umumturkiy qadriyatlar masalasi ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy davrda o'zbek hamda qardosh xalqlar adabiyotida dolzarb bo'layotgan mavzular: milliy o'zlikni anglash, ma'naviy merosni asrab-avaylash va global jarayonlar ta'sirida madaniy identifikatsiyaning saqlanishi masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek va qardosh xalqlar adabiyotining bugungi dolzarb masalalari hamda ilmiy tadqiqotlarda yetarli o'rganilmayotgan jihatlar ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, umumturkiy adabiy jarayonlarning taqqoslamali tahlili, globalizatsiya davrida adabiyotning yangi funksiyalari, migratsiya va ekologik muammolarning badiiy ifodasi, ayol yozuvchilar ijodi, postmustamlakachilik nazariyasi asosidagi izlanishlar, yoshlar adabiyoti va yangi janrlar masalalari yoritiladi. Misollar va ilmiy manbalarga tayangan holda, adabiyotshunoslikda mavjud bo'shliqlar ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiyoti, qardosh xalqlar adabiyoti, umumturkiy qadriyatlar, adabiyotlararo aloqalar, milliy o'ziga xoslik, dolzarb masalalar, umumiy ildizlar, adabiyotlararo ta'sir, milliy o'zlikni anglash, ma'naviy meros, global jarayonlar ta'siri, madaniy identifikatsiya, adabiy taqqoslash, globalizatsiya, migratsiya, ekologiya, postmustamlakachilik, yoshlar adabiyoti.

Annotation: This article explores the interrelations and shared roots of Uzbek literature and the literatures of fraternal peoples, highlighting issues of current scholarly significance. In particular, it provides a scientific analysis of interliterary influences, national distinctiveness, and common Turkic values. Furthermore, the study examines themes that have become increasingly relevant in contemporary Uzbek and fraternal literatures, such as the construction of national identity, the preservation of spiritual

heritage, and the safeguarding of cultural identity under the influence of global processes. In addition, the article examines current issues of Uzbek and related peoples' literature, as well as aspects that have not been sufficiently studied in scientific research. In particular, it highlights the comparative analysis of common Turkic literary processes, the new functions of literature in the era of globalization, the artistic representation of migration and ecological problems, the creativity of women writers, research based on postcolonial theory, issues of youth literature, and the emergence of new genres. By relying on examples and scientific sources, the existing gaps in literary studies are identified.

Keywords: Uzbek literature, literature of fraternal peoples, common Turkic values, interliterary relations, national identity, pressing issues, common roots, interliterary influence, self-awareness of national identity, spiritual heritage, impact of global processes, cultural identification, literary comparison, globalization, migration, ecology, postcolonialism, youth literature.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы взаимосвязей литературы узбекского и родственных народов, их общие корни, а также проблемы, сохраняющие актуальность в наши дни. В частности, с научной точки зрения проанализированы такие аспекты, как литературные взаимовлияния, национальная самобытность и общетюркские ценности. Кроме того, рассмотрены современные тенденции, формирующиеся в литературе узбекского и родственных народов: осмысление национальной идентичности, сохранение духовного наследия и проблемы сохранения культурной идентичности в условиях глобальных процессов. В статье также рассматриваются современные актуальные вопросы узбекской и родственных литератур, а также аспекты, которые недостаточно изучены в научных исследованиях. Особое внимание уделяется сравнительному анализу обще-тюркских литературных процессов, новым функциям литературы в эпоху глобализации, художественному отражению миграционных и экологических проблем, творчеству женщин-писателей, исследованиям в рамках постколониальной теории, вопросам молодежной литературы и новым жанрам. На основе примеров и научных источников выявляются пробелы, существующие в литературоведении.

Ключевые слова: Узбекская литература, литература родственных народов, общетюркские ценности, литературные связи, национальная самобытность, актуальные вопросы, общие корни, литературное влияние, национальная идентичность, духовное наследие, влияние глобальных процессов, культурная идентичность, литературное сравнение, глобализация, миграция, экология, постколониализм, молодежная литература.

O'zbek adabiyoti ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, uning shakllanish va taraqqiyot jarayoni qardosh xalqlar – qozoq, qirg'iz, turkman, uyg'ur, tatar hamda boshqa turkiy xalqlar adabiyoti bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Mazkur xalqlarning boy adabiy merosi umumiy turkiy ildizlarga, qadimiy og'zaki ijod namunalariga – masalan, “Alpomish”, “Manas”, “Go'ro'g'li” kabi dostonlarga, shuningdek, yozma manbalar va mumtoz adabiy an'analarga tayanadi. Bu asarlarda xalqning jasorati, erksevarlik g'oyalari va milliy qadriyatlari ifodalangan bo'lib, ular barcha turkiy xalqlar uchun umumiy ma'naviy xazina vazifasini o'taydi.

Shu bilan birgalikda, Alisher Navoiy, Abay Qunanbayev, Maxtumdul, Chingiz Aytmatov kabi adabiy siymolarning asarlari turkiy xalqlar o'rtasidagi badiiy va ma'naviy aloqalarning mustahkamligini yaqqol namoyon etadi. Masalan, Navoiy ijodida qozoq va qirg'iz folkloriga xos obrazlar uchrasa, Abay she'riyatida esa Navoiy falsafiy merosining aks-sadosi seziladi. Bugungi kunda ham zamonaviy o'zbek va qardosh xalqlar yozuvchilari o'zaro ijodiy aloqalarni davom ettirib, madaniy muloqotni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Shu bois adabiyotlarni qiyosiy o'rganish nafaqat tarixiy merosni chuqur anglash, balki zamonaviy davrda milliy o'zlikni mustahkamlash, turkiy xalqlar o'rtasida madaniy yaqinlikni kuchaytirish va ma'naviy taraqqiyot uchun katta ilmiy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi. Avvalo, o'zbek hamda qardosh xalqlar adabiy aloqalarining ildizlari qadimiy dostonchilik an'anasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Masalan, “Alpomish” dostoni o'zbek xalqining milliy qadriyati sifatida e'tirof etilgan bo'lsa-da, uning syujetida qozoq va qirg'iz epik merosi bilan umumiyliklar mavjud.¹⁹⁸[Jo'rayev, 2015]. “Manas” dostoni qirg'iz xalqining bebaho merosi bo'lib, undagi qahramonlik ruhiyati, xalqni birlashtirish g'oyalari “Alpomish”dagi motivlar bilan uyg'unlashadi. Xuddi shuningdek, turkman xalqining “Gorogly” dostoni ham jasorat, sadoqat va xalqparvarlik singari umumturkiy qadriyatlarni o'zida mujassam etadi.

Bundan tashqari, ushbu dostonlarda xalq qahramonlari nafaqat o'z yurtini himoya qiladi, balki qardosh xalqlarning umumiy tarixiy tajribasini ifodalaydi. Shu jihatdan ular barcha turkiy xalqlar adabiyotining mushtarak ildizlari va ma'naviy qiyofasini ko'rsatadi. Bu o'xshashliklar nafaqat og'zaki ijod namunalarida, balki yozma adabiyotda ham o'z ifodasini topgan. Masalan, Alisher Navoiy ijodida xalq dostonlaridan kirib kelgan epik motivlar sezilsa, Maxtumdul she'riyatida umumturkiy birlik g'oyasi ustuvor o'rin egallaydi.

Shu tariqa, qadimiy dostonchilik an'analari turkiy xalqlar o'rtasida adabiy aloqalarning eng muhim omillaridan biri bo'lib, ularni bugungi kunda qiyosiy tahlil etish madaniy hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

¹⁹⁸ Jo'rayev, M. Turkiy xalqlar epik merosi. – Toshkent: Fan, 2015.

Xuddi shuningdek, qirg‘iz xalqining “Manas” dostoni, turkmanlarning “Go‘ro‘g‘li” dostoni va uyg‘urlar orasida keng tarqalgan “Oghuznoma” rivoyatlari turkiy xalqlarning umumiy badiiy tafakkuri hamda tarixiy-madaniy merosiga asoslanganligini ko‘rsatadi¹⁹⁹. [Ergashev, 2018.] Ushbu doston va rivoyatlar o‘z mazmuni, qahramonlik g‘oyalari, xalqona obrazlari hamda ramziy timsollari bilan turkiy xalqlarning qadimiy dunyoqarashini, ijtimoiy hayotga bo‘lgan munosabatini, ozodlik, adolat, shuningdek, birlik kabi universal qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Masalan, “Manas” dostoni qirg‘iz xalqining nafaqat milliy qahramonlik tarixi, balki ijtimoiy, madaniy va diniy qarashlarini ham yoritadi. “Go‘ro‘g‘li” esa o‘zbek, turkman xalqlarining xalqchil kurashlari, ozodlik uchun intilishlari va ijtimoiy tenglik g‘oyalari bilan ajralib turadi. “Oghuznoma” esa uyg‘ur va boshqa turkiy xalqlar orasida qadimiy genealogik an‘analar, davlat boshqaruvi, urf-odat hamda mafkuraviy birlikni ifodalashga xizmat qilgan.

Bu dostonlarning barchasida qahramonlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik va ijtimoiy adolat g‘oyalari yetakchi o‘rin tutadi. Shu bilan birga, ular o‘zaro umumiy turkiy ildizlardan oziqlanib, til, obrazlar tizimi, ramz hamda motivlar jihatidan o‘xshashlik kasb etadi. Bu esa turkiy xalqlar adabiy merosining yagona badiiy asosga ega ekanini, ular tarixan o‘zaro ta’sir va madaniy almashinuv orqali boyib borganini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, o‘zbek mumtoz adabiyoti qardosh xalqlar adabiy merosi bilan uzviy aloqada bo‘lib, ularga sezilarli ta’sir ko‘rsatganini alohida ta’kidlash lozim. Xususan, Alisher Navoiy ijodi nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki butun turkiy adabiyotning umumiy taraqqiyotida beqiyos o‘rin egallaydi. Navoiy o‘z asarlarida insoniylik, adolat, vatanparvarlik, ma’rifat va axloqiy barkamollik g‘oyalarini ilgari surgan bo‘lib, bu qadriyatlar turkiy xalqlar adabiy tafakkurining shakllanishida muhim dastak bo‘lib xizmat qilgan. Uning ijodiy merosi qozoq adabiyotida Asan Qayg‘o, keyinchalik esa buyuk mutafakkir Abay kabi shoirlarning asarlarida o‘z aksini topdi.

Qirg‘iz adabiyotida esa xalqning dardini kuylagan va milliy ruhni yuksaltirgan To‘qtag‘ul Satilganov Navoiy merosidan kuchli ilhom olgan. Uyg‘ur adabiyotida esa Muxtor Semet kabi ijodkorlar Navoiy asarlaridan o‘zlariga badiiy-uslubiy namuna topganlar. Bu jarayon shuni ko‘rsatadiki, Navoiy ijodi turkiy xalqlar o‘rtasida madaniy integratsiya va adabiy uyg‘unlikni shakllantirishda alohida o‘rin tutadi.

Shu bois, Navoiy merosini o‘rganish nafaqat o‘zbek adabiyotshunosligi, balki butun turkiy xalqlar uchun dolzarb ilmiy vazifa sanaladi. Zero, ularning adabiy aloqalarini mustahkamlash, umumiy tarixiy-madaniy ildizlarni qayta kashf etish va milliy adabiyotlar taraqqiyotiga yangi ma’naviy turtki berishda Navoiy ijodining ahamiyati beqiyosdir.

¹⁹⁹ Ergashev, A. O‘zbek va qardosh xalqlar adabiyotida epik an‘analar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.

XX asr adabiyotida ham turkiy xalqlar o‘rtasidagi yaqinlik davom etdi va yangi mazmun bilan boyidi. Bu davr milliy uyg‘onish, erkinlik, mustaqillik hamda milliy o‘zlikni anglash jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Masalan, Cho‘lpon va Fitrat ijodi o‘zbek adabiy hayotida milliy uyg‘onish harakatlarining yetakchi adabiy ifodasi sifatida namoyon bo‘ldi. Ularning asarlarida ilgari surilgan ma‘rifatparvarlik, milliy uyg‘onish hamda taraqqiyot g‘oyalari qozoq jadid adabiyotiga ham kuchli ta‘sir ko‘rsatdi²⁰⁰. [Qo‘shjonov, 2009.] Fitratning “Hind sayyohi” asaridagi xalqni ilm-ma‘rifatga chorlovchi g‘oyalari, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidagi milliy uyg‘onish ruhiyati qardosh xalqlarning yozuvchilarida ham yangicha ilhom uyg‘otgan.

Shuningdek, Abdulla Qodiriy asarlarida, xususan, “O‘tkan kunlar” romanida ifodalangan milliy o‘zlik, erksevarlik va ma‘rifatparvarlik g‘oyalari nafaqat o‘zbek adabiyotida, balki qozoq, qirg‘iz, tatar adabiyotlarida ham milliy uyg‘onish jarayonida muhim turtki bo‘lib xizmat qildi. Masalan, qozoq yozuvchisi Muxtor Avezovning “Abay yo‘li” romanida ko‘tarilgan milliylik va ma‘rifat g‘oyalari bilan Qodiriy asarlari o‘rtasida ideallashuvda o‘xshashliklar mavjud. Ikkala asarda ham xalqni uyg‘otish, milliy qadriyatlarni tiklash va adolatni qaror toptirish masalalari markaziy o‘rin egallaydi.

Qirg‘iz adabiyotida Chingiz Aytmatov ijodi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, uning “Jamila”, “Asrga tatigulik kun” kabi asarlaridagi xalqparvarlik hamda milliy o‘zlikni anglash motivlari Cho‘lpon va Qodiriy ijodida ilgari surilgan g‘oyalar bilan uyg‘unlashadi. Ayniqsa, Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” romanidagi tarixiy xotira va xalq taqdiri mavzusi Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asarida ko‘tarilgan ijtimoiy masalalar bilan ma‘lum darajada mushtaraklik kasb etadi.

Turkman adabiyotida Maxtumlul merosidan keyingi davrda ham uyg‘onish g‘oyalari davom etdi. XX asr boshidagi turkman yozuvchilari ham o‘zbek jadid adabiyoti ta‘sirida xalqni ilm, taraqqiyot hamda adolatga chorlovchi asarlar yaratdilar. Jumladan, Bekir Chobonzoda va boshqa ma‘rifatparvarlarning asarlarida Fitrat, Cho‘lpon ijodining aks-sadosi seziladi.

Shuningdek, Tatar adabiyotida ham jadidchilik harakati kuchli bo‘lib, Abdulla To‘qay kabi shoirlarning she‘riyatida milliy uyg‘onish, xalqni ilm-ma‘rifatga chorlash, ozodlikka intilish g‘oyalari ilgari surildi. Bu jihatdan To‘qay ijodida Cho‘lponning she‘riyati bilan mushtaraklik kuzatiladi.

Umuman olganda, XX asr turkiy xalqlar adabiyotida uyg‘onish, milliy o‘zlikni anglash va erkinlik uchun kurash motivlari yetakchi mavzulardan biri bo‘lib, bu jarayonda o‘zbek adabiyoti vakillari – Cho‘lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari adiblarning ijodiy merosi

²⁰⁰ Qo‘shjonov, M. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009.

qardosh xalqlar adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Shu bois mazkur davr adabiyotlarini qiyosiy o'rganish nafaqat umumiy g'oyaviy yo'nalishlarni aniqlash, balki turkiy xalqlar o'rtasida ma'naviy hamjihatlikni chuqurroq anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi davrda esa o'zbek va qardosh xalqlar adabiyoti umumiy dolzarb mavzularni yoritishda yanada hamohanglik kasb etmoqda. Mustaqillikdan keyingi davr adabiy jarayonlarida milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira, ma'naviy merosni asrab-avaylash, global jarayonlarda milliy identitetni saqlash kabi masalalar asosiy mavzulardan biriga aylandi²⁰¹. [Yusupov, 2019.] Bu jarayon adabiyotning xalqaro va mintaqaviy miqyosdagi integratsion kuchini ko'rsatibgina qolmay, balki xalqlar o'rtasida o'zaro muloqot hamda ruhiy yaqinlikni ham mustahkamlamoqda.

Chunonchi, o'zbek yozuvchilari asarlarida istiqloq g'oyalari, tarixiy shaxslarni qayta tiklash, qadriyatlarni ulug'lash motivlari kuchli ifoda topgan. Xuddi shuningdek, qozoq adabiyotida ham mustaqillikdan so'ng Abay merosiga qaytish, milliy tarixni qayta talqin qilish, xalqning madaniy ildizlariga e'tibor qaratish kabi mavzular yetakchi o'rin egalladi. Muxtor Avezov merosining yangi tadqiqi yoki O'ljay Sulaymonov she'riyatidagi milliylik ruhiyati o'zbek adabiy jarayonlari bilan uyg'unlik kuzatiladi.

Qirg'iz adabiyotida Chingiz Aytmatovdan keyingi davr ijodkorlari xalq ruhiyatidagi tarixiy jarohatlar, milliy qadriyatlar va zamonaviy global muammolarni birlashtirib yoritishga intilmoqda. Ularda ekologik muammolar, axloqiy qadriyatlarning yemirilishi va yangi avlodning milliy o'zlikni izlash motivlari keng ifoda topmoqda. Bu esa o'zbek yozuvchilarining asarlarida uchraydigan "ma'naviy uyg'unish" va "tarixiy xotirani asrash" mavzulari bilan uyg'unlashadi.

Adabiy meros ko'pincha milliy chegaralarda o'rganiladi. Bu yondashuv muayyan xalqning adabiy xazinasini o'rganishda muhim bo'lsa-da, umumturkiy adabiy aloqalarni chuqurroq anglash uchun kengroq qamrovli, qiyosiy va tizimli tahlil zarur. Chunki turkiy xalqlar tarixiy jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan, ularning og'zaki va yozma adabiyoti esa mushtarak ildizlardan oziqlangan.

Qiyosiy o'rganishlarda yana bir jihat e'tiborga loyiq: turkiy xalqlar eposida ot timsoli doimiy atribut sifatida uchraydi. "Alpomish"dagi Boychibor, "Manas"dagi Aq-kula, "Qoblandi"dagi Tayburil obrazlari xalq tasavvurida nafaqat qahramonning hamrohi, balki uning ruhiy qudrati hamda kuchini ifodalovchi ramz sifatida mavjuddir²⁰². [Suleymenov,

²⁰¹ Yusupov, Sh. Turkiy xalqlar adabiy aloqalar tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

²⁰² Suleymenov O. Az i Ya. Moskva: Molodaya gvardiya, 1975.

1975.] Bu umumiylik turkiy xalqlarning qadimiy ko‘chmanchi hayoti, otni muqaddaslashtirish an‘analari bilan chambarchas bog‘liq.

Shuningdek, mazkur dostonlarda ayol obrazlari ham o‘ziga xos mushtaraklikka ega. “Alpomish”dagi Barchinoy, “Manas”dagi Qanykey, “Gorogly”dagi Ayjamal obrazlari vatanparvar, jasur va oqila ayol timsolida gavdalanadi. Bu esa turkiy xalqlarda ayolning nafaqat oiladagi, balki jamiyatdagi faol rolini ko‘rsatadi. Shu jihatdan qaraganda, umumturkiy adabiy aloqalarni tizimli tahlil qilish nafaqat dostonlarning o‘xshash tomonlarini ochib beradi, balki ularning farqli jihatlarini ham yoritadi. Masalan, “Manas” dostoni hajm jihatidan jahon adabiyotidagi eng katta epos sifatida ajralib turadi, “Alpomish” esa qisqaroq bo‘lsa-da, unda oilaviy munosabatlar, sadoqat va sabr mavzusi chuqur yoritilgan. “Gorogly” esa xalqparvarlik hamda adolatparvarlik g‘oyalari bilan ajralib turadi.

Bugungi kunda mazkur dostonlarni kompleks qiyosiy tadqiq etish, ularning tarixiy ildizlari, syujet tizimlari, qahramonlar qiyofasi va badiiy xususiyatlarini umumturkiy adabiyot kontekstida tahlil qilish adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Chunki bu jarayon umumiy madaniy merosni anglash, turkiy xalqlar o‘rtasidagi ma‘naviy yaqinlikni mustahkamlash va bugungi global jarayonda milliy identitetni saqlashga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda globalizatsiya va raqamli texnologiyalar rivoji o‘zbek hamda qardosh xalqlar adabiyotida yangi shakl, shu bilan birgalikda, yo‘nalishlarning yuzaga kelishiga olib keldi. Internet-adabiyot, salom-she‘riyat, blog-ijod, elektron kitob va audiokitoblar kabi janrlar avvalgi an‘anaviy shakllarga qo‘shimcha tarzda adabiy maydonni boyitmoqda. Bugungi kunda esa yosh shoir va yozuvchilar ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z asarlarini keng auditoriyaga taqdim etmoqda. Instagram sahifalari, Telegram kanallari, YouTube poetik chiqishlari – ularning barchasi adabiy muloqotning yangi platformalarini yaratmoqda²⁰³. [qodirov, 2022.]

O‘zbek adabiyotida ham bu jarayon sezilarli. Yosh ijodkorlar bloglar, podkastlar, onlayn jurnallar orqali o‘z she‘rlari va hikoyalarini ommaga taqdim etmoqda. Masalan, ayrim salom-she‘riyat chiqishlarida mustaqillik davridan keyingi ijtimoiy muammolar, yoshlikning orzu-umidlari hamda globalizm ta‘sirida shakllanayotgan yangi dunyoqarash ifodalanmoqda.

Bundan tashqari, turkman va qirg‘iz yoshlari ham internet orqali o‘z asarlarini nashr qilish, o‘qish, muhokama qilishda faol qatnashmoqda. Qirg‘izistonda onlayn platformalarda zamonaviy hikoya va esselarni tanlov asosida chop etish an‘anaga aylanmoqda, turkman adabiyotida esa yosh shoirlar raqamli antologiyalar tuzmoqda. Globalizatsiya sharoitida

²⁰³ Qodirova M., Raqamli adabiyot va yangi shakllar, Toshkent, 2022.

o'zbek hamda qardosh xalqlar ijodida yangi dolzarb masalalar paydo bo'lmoqda: milliy o'zlikni saqlab qolish, madaniy merosni raqamlashtirish, zamonaviy texnologiyalar yordamida uni yosh avlodga yetkazish. Shu bilan birga, raqamli adabiyotning kengayishi mualliflik huquqi, adabiy sifat mezonlari va internetdagi "adabiy iste'mol" madaniyati kabi yangi tadqiqot yo'nalishlarini ham keltirib chiqarmoqda.

Demak, raqamli davr adabiyot uchun faqat vosita emas, balki yangi adabiy jarayon, yangi auditoriya va yangi estetik tajriba demakdir. Shu sababli bu sohani ilmiy jihatdan tizimli o'rganish adabiyotshunoslikning eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston va Qozog'iston, Rossiya, Turkiya hamda boshqa davlatlarga yo'nalgan migratsiya jarayonlari mustaqillikdan so'ng ijtimoiy hayotda eng muhim hodisalardan biri sifatida yuzaga chiqdi va adabiyotda o'z aksini topa boshladi. Bu mavzu, avvalo, mehnat muhojirlarining ijtimoiy-madaniy muammolari, shaxsiy iztiroblari, o'zlikni anglash jarayonlari orqali badiiy talqin qilinmoqda. Xususan, Ulug'bek Hamdamning "Muhojir" qissasi xorijga ishlash uchun ketgan insonning ruhiy iztiroblari, oilaviy rishtalarining uzilishi va jamiyat bilan aloqasining zaiflashishi kabi dolzarb masalalarni ochib beradi. Qirg'iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning "Kassandra tamg'asi" romanida esa global muammolar, jumladan, ekologik va migratsion jarayonlarning insoniyat taqdiriga ta'siri yoritiladi. Ushbu asarlar muhojirlikni nafaqat iqtisodiy hodisa, balki insoniy qadriyatlar sinovi sifatida ham ko'rsatadi²⁰⁴. [Hamdam.U, 2008.]

Qozoq adabiyotida ham muhojirlik masalasi ijtimoiy roman va hikoyalarda turlicha talqin qilinmoqda. Ayrim asarlarda xorijda yashash tajribasi milliy o'zlik va madaniy identitetni saqlab qolish bilan bog'liq muammolar bilan uyg'unlashtiriladi. Turkman, qoraqalpoq adabiyotida esa mehnat muhojirlarining ijtimoiy tengsizlik, adolatsizlik va begonashuv muammolari aks ettirilgan nasriy asarlar paydo bo'lmoqda. Bu jarayon, shuningdek, xalq og'zaki ijodi va zamonaviy publitsistik asarlarda ham aksini topmoqda. Migratsiya tufayli yuzaga kelgan oilaviy fojealar, madaniy tafovutlar, muhojirlarning o'z vatani va qabul qiluvchi mamlakat o'rtasidagi "ikki dunyo" orasida qolib ketishi turli janrlarda ifodalanmoqda.

Shunga qaramay, bu fenomenni o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman va boshqa qardosh xalqlar adabiyotida qiyosiy tadqiq etish deyarli yo'lga qo'yilmagan. Har bir milliy adabiyotda mavjud muhojirlik tajribalarini umumturkiy kontekstda tahlil qilish nafaqat mavzuning ko'lamini kengaytiradi, balki bugungi kun adabiyotshunosligi uchun yangi metodologik yondashuvlarni ham taqdim etadi.

²⁰⁴ Hamdam U. Muhojir. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.

Mustaqillikdan keyingi davr turkiy xalqlar adabiyotida ayol yozuvchilarning ovozi tobora kuchayib, ular milliy qadriyatlar, jamiyatdagi ayol o‘rni va shaxsiy erkinlik masalalarini dadil yoritib kelmoqda. O‘zbek adabiyotida Halima Xudoyberdiyevaning vatanparvarlik va ayollik iztiroblarini uyg‘unlashtirgan she‘rlari, Zebo Mirzoning lirikasidagi nafis ohanglar, Nodira Afoqovanning zamonaviy ayolning ichki olamini ochib beruvchi asarlari buning yorqin namunasidir. Ularning ijodi o‘zbek adabiyotida ayollik subyektivligi va milliy identitetni ifodalashning yangi bosqichini boshlab berdi.

Qirg‘iz adabiyotida Aigul Kaimova jamiyatda ayollarning ijtimoiy mavqei, ma‘naviy mustaqilligi va turmush qiyinchiliklari orqali milliy ruhni ifodalaydi. Qozoq adabiyotida Mariyam Hakimjanova she‘rlari orqali ayollarning ruhiy iztiroblari va ona timsolining yuksak qadriyat sifatida talqinini ilgari suradi. Shuningdek, qozoq adabiyotida Dina Oraz, turkman adabiyotida Gulsara Orazmurodova kabi shoirlar ijodida ham ayollikning o‘ziga xos badiiy talqinlari mavjud.

Bu asarlarda ayol obrazlari faqatgina “ona” yoki “ma’shuqa” sifatida emas, balki mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy hayotda faol qatnashuvchi shaxs sifatida gavdalanadi. Masalan, Halima Xudoyberdiyevaning “Ayol” obrazini ulug‘lagan she‘rlari yoki Zebo Mirzoning sevgi va erkinlikni uyg‘unlashtiruvchi lirikalari ayollarning ichki dunyosini keng qamrovda yoritadi. Qirg‘iz shoirasi Aigul Kaimova esa zamonaviy ayollarning ikki dunyo – an‘anaviy qadriyatlar hamda global modernlik orasida kechayotgan ruhiy iztiroblarini tasvirlaydi.

Shunga qaramay, bu ijodkorlarning asarlarini umumturkiy nuqtai nazardan tahlil qilish, ya’ni o‘zbek, qozoq, qirg‘iz va turkman ayol shoirlari merosini qiyosiy o‘rganish hali keng miqyosda yo‘lga qo‘yilmagan. Ana shunday yondashuv orqali ayollik tajribasining umumiyliigi, milliy o‘ziga xosliklari va turkiy adabiyotda ayol subyektivligining shakllanish jarayonini chuqurroq ochib berish mumkin bo‘ladi.

Sovet davri merosi va mustamlakachilik siyosati turkiy xalqlar adabiyotida chuqur iz qoldirdi. XX asrning boshlarida Cho‘lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari o‘zbek jadid adiblari milliy uyg‘onish, ozodlik hamda o‘zlikni anglash g‘oyalarini ilgari surgan bo‘lsalar, qozoq jadidlari ham Alixan Bukeyxon, Mirjaqip Dulatov, Ahmet Baytursunov kabi ijodkorlar orqali milliy mustaqillik masalasini adabiyotga olib kirdilar. Bu jarayonlar sovet mustamlakachilik siyosatiga qarshi ma‘naviy-ideologik kurash sifatida shakllandi.

Sovet davri adabiyotida esa ko‘plab yozuvchilar mustamlaka mafkurasi doirasida ijod qilishga majbur bo‘lgan, ammo yashirin holda milliy o‘zlik, tarixiy xotira va mustaqillik intilishlarini asarlarida ifodalashga intilgan. Masalan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida xalqning ozodlikka bo‘lgan intilishi, Fitratning dramalari va publitsistik asarlarida milliy uyg‘onish ruhining tarannumi, Aytmatovning ijodida esa “manqurt” obrazining

ramziy talqini mustamlakachilikning inson ongiga ko‘rsatgan dahshatli ta‘sirini ochib beradi.

Bugungi kunda bu asarlarni postmustamlakachilik nazariyalari asosida qayta o‘rganish dolzarbdir. Chunki mazkur yondashuv yordamida milliy adabiyotlarda mustamlaka mafkurasiga qarshi kurash, o‘zlikni anglash hamda tarixiy xotirani tiklash jarayonlarini chuqurroq tahlil qilish mumkin. Masalan, Cho‘lpon va Fitrat ijodidagi ozodlik ruhini Hindiston yozuvchisi Rushdiyning mustamlaka merosini fosh etuvchi asarlari bilan qiyosiy o‘rganish umumiyliklarni ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, mustaqillikdan keyingi davr adabiyotida postmustamlakachilik ruhida yangi asarlar ham yaratilmoqda. Isajon Sulton, Ulug‘bek Hamdam, Nazar Eshonqul kabi yozuvchilar ijodida milliy o‘zlik, tarixiy xotira va global maydondagi o‘z o‘rnini anglash masalalari badiiy talqin etilmoqda. Ammo turkiy xalqlar adabiyotida ushbu jarayonlarni qiyosiy asosda, postmustamlakachilik nazariyalari yordamida tizimli o‘rganish hali keng yo‘lga qo‘yilmagan²⁰⁵. [Hamdam.U, 2008.] Bunday izlanishlar esa nafaqat o‘zbek, balki qozoq, qirg‘iz, turkman va boshqa qardosh xalqlar adabiyotidagi mustamlakachilik tajribalarini umumiy metodologik asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Mustaqillikdan keyin o‘zbek va qozoq adabiyotida yangi janrlar – fantastika, detektiv, bolalar adabiyoti hamda turli eksperimental shakllar rivojlana boshladi. Bu jarayon yosh avlodning estetik didi, global madaniyat bilan aloqasi va milliy merosni yangicha ko‘rish ehtiyoji bilan chambarchas bog‘liqdir. Masalan, Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida fantastik elementlar orqali inson ruhiyatining abadiy izlanishlari, dunyo va vaqt o‘rtasidagi murakkab munosabatlar badiiy talqin qilinadi. Qozoq yozuvchisi Dosjan Nurmuhammedovning “Ko‘k tangri” asarida esa milliy mifologiya zamonaviy ruhda qayta talqin qilinib, yosh o‘quvchiga qadimiy turkiy tasavvurlarni zamonaviy kontekstda yetkazishga xizmat qiladi.

O‘zbek bolalar adabiyotida esa Xurshid Davron, Tohir Malik hamda boshqa ijodkorlarning kichik yoshdagi o‘quvchilarga mo‘ljallangan ertaklari, hikoyalari tarbiyaviy, axloqiy hamda estetik jihatdan muhim o‘rin tutmoqda. Detektiv janrda esa Tohir Malikning “Shaytanat” turkumi milliy mafkuraviy muammolar va jinoyat olamini qamrab olishi bilan yosh avlodning qiziqishini uyg‘otdi. Qirg‘iz va turkman adabiyotida ham fantastika hamda mifologik motivlar asosida yaratilgan yangi asarlar paydo bo‘lmoqda. Masalan, qirg‘iz yozuvchilari zamonaviy hikoyalarda “Manas” dostoni unsurlarini yoshlar psixologiyasi bilan uyg‘unlashtirgan holda ifodalashga intilishmoqda. Turkman adabiyotida esa xalq ertaklari motivlari zamonaviy syujetlarga singdirilmoqda.

²⁰⁵ Hamdam U. Muhojir. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.

Shunga qaramay, bu janrlarning o‘zbek, qozoq, qirg‘iz va turkman adabiyotida qanday shakllanayotgani, ularning umumturkiy badiiy an‘analari bilan bog‘liqligi hamon yetarlicha qiyosiy tadqiq etilmagan. Bu esa adabiyotshunoslik oldida yoshlar adabiyotini yangi nazariy va metodologik yondashuvlar asosida o‘rganish vazifasini qo‘ymoqda. Demak, yoshlar adabiyoti nafaqat estetik, balki ijtimoiy-ma‘naviy jihatdan ham turkiy xalqlar orasidagi badiiy muloqotning yangi ko‘prigi sifatida shakllanmoqda.

Bugungi kunda o‘zbek va qardosh xalqlar adabiyotida ko‘plab dolzarb masalalar kun tartibida turibdi. Globalizatsiya, migratsiya, ekologik muammolar, ayol yozuvchilar ijodi, yoshlar adabiyoti va yangi janrlar singari jihatlar adabiyotning mazmun va shaklini yangilab, uni zamonaviy jarayonlarga yaqinlashtirmoqda. Shu bilan birga, ushbu yo‘nalishlar hali chuqur va tizimli tadqiq etilmayotgani kuzatiladi.

Adabiyotshunoslik oldida esa yangi vazifalar turibdi: turkiy xalqlar adabiyotini umumiy nazariy-metodologik asosda qiyosiy o‘rganish, milliy xotira va o‘zlikni anglash jarayonlarini chuqurroq tahlil qilish, global muammolar fonida milliy adabiyotlarning o‘rnini belgilash. Bunday izlanishlar nafaqat adabiy jarayonni boyitadi, balki turkiy xalqlar o‘rtasidagi ma‘naviy birlikni ham mustahkamlaydi.

Shuningdek, kelajak istiqbollari ham diqqatga sazovordir. Yosh tadqiqotchilar uchun turkiy xalqlar adabiy merosini qiyosiy asosda tahlil qilish, raqamli adabiyot fenomenlarini o‘rganish, zamonaviy nazariyalar – postmustamlakachilik, feministik yondashuvlar, madaniyatlararo tadqiqotlar orqali yangi natijalarga erishish keng imkoniyatlar ochadi. Bu esa milliy adabiyotlarning nafaqat o‘z hududida, balki global adabiy jarayonlarda ham munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi. Demak, zamonaviy adabiyot nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy-ma‘naviy taraqqiyotning muhim ko‘zgusi bo‘lib, uni yangicha nazariy yondashuvlar asosida tadqiq qilish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev, M. *Turkiy xalqlar epik merosi*. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Ergashev, A. *O‘zbek va qardosh xalqlar adabiyotida epik an‘analari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Qo‘shjonov, M. *XX asr o‘zbek adabiyoti*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009.
4. Yusupov, Sh. *Turkiy xalqlar adabiy aloqalari tarixi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Suleymenov O. *Az i Ya*. Moskva: Molodaya gvardiya, 1975.
6. Qodirova M., *Raqamli adabiyot va yangi shakllar*, Toshkent, 2022.
7. Hamdam U. Muhojir. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
8. Karimov N. Cho‘lpon va jadidchilik. Toshkent: Fan, 2010.